

‘Identiteit en tradities onder druk. Wat kunnen wij van Joden leren?’

Een reactie op de lezing van prof. dr. Emile Schrijver vanuit het Protestantisme

Prof. dr. Dineke Houtman

Inleiding

Drieënhalft jaar geleden, in oktober 2014, organiseerde ik samen met Jochanan Boosman en Ria Kemper een OJEC-studiedag met een vergelijkbaar thema, getiteld “Prent het uw kinderen in”.¹ Op die dag kwam het verschil tussen de joodse en de christelijke traditie duidelijk naar voren. Waar wij als christenen ons vooral druk maken over het overdragen van bronnen, verhalen, rituelen en symbolen, bleek volgens Henny van het Hoofd² het joodse onderwijs vooral gericht op de praktijk van het joodse leven. Onze kinderen gaan naar catechisatie, terwijl joodse kinderen naar joodse les gaan voor het leren van Hebreeuws en de joodse gebruiken. De tekst waar de titel van de studiedag in 2015 uit was gehaald is het zogenaamde *Sjema*, het “hoor Israël” (Deut. 6:4-9), en het inprenten slaat op de geboden. Dus ook in die centrale tekst uit het jodendom, die zelfs wel wordt gezien als de joodse geloofsbelijdenis, gaat het om de praktijk van het joodse leven en niet om de dogma’s.

Ook de door collega Schrijver aangehaalde tekst uit *Pirkee Avot* (1:1) slaat op de Tora. Ik herhaal het eerste deel van de tekst de tekst nog eens: “Mozes ontving de Tora van Sinai, en gaf haar door aan Jozua; Jozua gaf haar weer door aan de ouden, de ouden aan de profeten; en de profeten leverden haar over aan de mannen van de grote vergadering.”

Als we op zoek zijn naar wat we van Joden kunnen leren moeten we dus niet alleen naar didactische methoden kijken, maar wellicht ook naar de inhoud. Wat willen we doorgeven aan de volgende generaties? Teksten? Ethische principes? Of concrete leefregels?

Inhoud

Laten we het eerst eens over de inhoud hebben. Als reformatiebeweging zijn protestanten van oudsher sterk gericht op de Bijbel. Volgens Luther’s “sola scriptura”-principe moet iedere gelovige rechtsreeks geleerd worden door de Schrift zelf, zonder tussenkomst van vastgelegde traditie zoals in de Katholieke Kerk het geval was. Toch stelde ook Luther zelf al een catechismus op, naar eigen zeggen gedwongen door “de treurige, ellendige nood, die ik onlangs als kerkvisitor heb leren kennen”.³ Zijn grote en kleine catechismus, en ook volgende protestantse catechismussen zoals bijvoorbeeld de Heidelbergse catechismus, vatten in thematisch geordende vragen en antwoorden de protestantse leer samen. De Bijbel is multi-interpretabel, en via zo’n catechismus wordt er dan toch een sluitende theologie uit gedestilleerd, een leer waarop we ja en amen worden geacht te zeggen. Dat is toch vreemd. Hoewel dit gedachtengoed officieel nog deel uitmaakt van ons belijden,⁴ is er ook veel weerstand tegen, met name

¹ Voor verslagen van de dag, zie Eeuwout van der Linden, “Prent het uw kinderen in,”

<https://www.protestantsekerk.nl/actueel/nieuws/prent-het-uw-kinderen-in-3>; Floor Barnhoorn, “Prent het uw kinderen in. Ojec-Studiedag over geloofsoverdracht,” *Kerk en Israël Onderweg* december 2014.

² Drs. van het Hoofd geeft leiding aan de afdeling onderwijs van het NIK en schrijft een proefschrift over de ontwikkeling van het joodse godsdienstonderwijs in Nederland.

³ Luther’s catechismus is te raadplegen op de website van de PKN, <https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/wie-zijn-wij>.

⁴ <https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/wie-zijn-wij>

vanuit wat meer vrijzinnige of evangelische kringen, zij het om verschillende redenen. Maar ook in het grote midden-deel van de PKN waartoe ik mezelf reken speelt de catechismus amper een rol meer. In het visierapport *Kerk 2025* van de PKN wordt gesproken over het “back to basics”. Daarbij wordt in een voetnoot verwezen naar oude geloofsbelijdenissen, maar is uitdrukkelijk ruimte voor individuele antwoorden op geloofsvragen. Men schrijft “Juist de vraag wat *back to basics* betekent, kan energie losmaken, zowel in de plaatselijke gemeente als in de landelijke kerk.”⁵ De inhoud blijft dus wat vaag. Over de geloofsoverdracht aan kinderen staat het volgende:⁶

Hoe dragen we het geloof over aan onze kinderen, en hoe wijden we hen in de wereld van de christelijke traditie in? Vanzelf gaat deze inwijding niet meer, zeker nu de verwijzing naar kerk en geloof vanuit de samenleving marginaal is geworden. Te lang heeft dat geleid tot sprakeloosheid, juist bij hen die aan zet zijn als het gaat om de geloofsoverdracht. Jongeren en tijdgenoten hebben daardoor niet dat meegekregen waar ze recht op hebben. Daarbij moet wel bedacht worden dat door de digitale revolutie de leeromgeving radicaal is gewijzigd. Dat vraagt om andere vormen van catechese en overdracht. Ook zal geloofsoverdracht nog meer dan voorheen ‘geleefde’ overdracht moeten zijn. In dat alles verdienen gelovige ouders, jongerenwerkers en catecheten steun en toerusting.

Vorm

Verbeelden

Dat brengt ons gelijk bij de vorm. In de hoofdlezing hoorden we hoe in de Sefardische gemeenschap in Amsterdam in de zeventiende eeuw zeer revolutionair onderwijs gegeven werd, met o.a. toneel en poëzie. Zoals professor Schrijver al aangaf, was dat toneel overigens ook in de Katholieke kerk al een gangbaar didactisch middel, waar bijvoorbeeld al vanaf de middeleeuwen de zogenaamde passiespelen populair waren (helaas vaak met een sterk antisemitisch karakter). Maar ook verder in het jodendom waren de *Poerim sjiels* al breed in gebruik in heel Europa. Door de eeuwen heen is het toneel – zij het in wisselende mate – altijd populair gebleven als didactisch middel. De laatste tijd is het in christelijke kring zelfs weer hoog op de agenda door het ongekend grote succes van *The Passion*.⁷

KIEM

Op kleinere schaal kunnen we eens kijken naar een concreet eigentijds voorbeeld in zomaar een protestantse gemeente. Ik neem daarvoor – niet alleen voor het gemak omdat het mijn eigen wijkgemeente betreft, maar vooral als inspirerende illustratie voor nieuwe vormen – de Fonteinkerk in Amersfoort. Sinds drie jaar wordt daar gewerkt met een programma KIEM, wat staat voor “kerk in elke maat”.⁸ KIEM gaat uit van de kinderen en hun belevingswereld, zonder methode. Er wordt telkens opnieuw bedacht hoe de kinderen en hun talenten aan bod kunnen komen. Het christelijk geloof is in de visie van de initiatiefnemers zo veelzijdig en veelkleurig dat God op allerlei manieren te ervaren is. Vanuit die gedachten wil KIEM het geloof van de kinderen ontwikkelen door bijvoorbeeld te dansen, te schilderen, de natuur in te trekken of te mediteren. Er wordt daarbij naast de Bijbel ook uit andere

⁵ Arjan Plaisier & Marloes Nouwens (red.), *Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg* (Utrecht: Protestantse Kerk, Protestants Landelijk Dienstencentrum, 2016), 6.

⁶ *Ibid.*, 9-10.

⁷ Zie bijv. <https://www.trouw.nl/religie-en-filosofie/waar-komt-het-succes-van-the-passion-vandaan~a463d136/>

⁸ Zie <https://fonteinkerk-amersfoort.nl/kiem-voor-kinderen-kerk-in-elke-maat/>;
<https://jop.nl/actueel/verhalen/kindernevendienst-verrassend-anders>

bronnen geput. Als de kinderen de kerkruimte verlaten voor hun eigen programma, worden ze door de gemeente toegezongen met een lied: "Verhalen die schijnen als licht op je weg, zij willen vertellen wat God tot je zegt. Ga nu maar op weg, Gods licht gaat je voor. De oude verhalen vertellen wij door."

Verhalen

Als we iets hebben geleerd, en nog verder kunnen leren, uit het jodendom dan is het de kracht van verhalen vertellen. Verhalen worden gebruikt om levenslessen te leren, als metafoor of ter illustratie, maar ook om de naakte waarheid verteerbaar te maken. In de hoofdlesing hoorden we veel over het gebruik van fabels. Jacob ben Wolf Kranz (Wit-Rusland, ca. 1740-1804), een getalenteerde joodse prediker, bracht het nut ervan beeldend onder woorden:⁹

De Waarheid liep naakt door de straten en stegen, en iedereen ging hem angstig uit de weg. Toen kwam hij Fabel tegen, die gekleed was in prachtige kleurrijke kleren en hem vroeg waarom hij zo bloot en schichtig rondliep. De Waarheid antwoordde dat iedereen hem meed, waarschijnlijk omdat hij oud was. De Fabel antwoordde hem en zei: "Het is niet omdat je oud bent, dat ben ik ook, maar omdat je naakt bent. Als je mooie kleren draagt zoals ik, zullen de mensen van je houden. Zo gezegd zo gedaan, en vanaf dat moment gingen Waarheid en Fabel hand in hand en hadden de mensen beiden lief.

Gedenken

Verhalen worden ook gebruikt om Gods grote daden in herinnering te brengen. Daar wordt veel belang aan gehecht in de joodse traditie. Al in de Bijbel zelf worden de lessen uit de geschiedenis benadrukt, denk bijvoorbeeld aan de Psalmen, maar ook bepaalde profetenteksten. Door reddingen uit het verleden te gedenken kan hoop geput worden voor het heden. Afgelopen vrijdag, toen christenen goede vrijdag vierden, werd in de joodse gezinnen Pesach gevierd. Het is een heilige plicht om dan het verhaal van de wonderbaarlijke uittocht uit Egypte in herinnering te brengen:¹⁰

En vertel uw kinderen die dag: "Zo gedenk ik wat de Heer voor mij gedaan heeft toen ik wegtrok uit Egypte." (Exod. 13:8)

Ook in het christendom hebben we een dergelijke gedachteniscultuur. Op Witte Donderdag herdachten we het laatste Pesachmaal van Jezus, de maaltijd waarbij Jezus ons opdroeg die voortaan te vieren tot zijn gedachtenis: "doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken." (Lucas 22:19). En in de paasnacht werd in veel kerken gedoopt of stonden gedoopte gemeenteleden stil bij hun eigen doop, om zo de reiniging en de opstanding in een nieuw leven te gedenken. Gedenken is wijs, en rituelen en het gebruik van creatieve vormen, als dans, muziek en bibliodrama, kunnen erbij helpen om het fris te houden.

⁹ Geprarafraseerd naar de Jiddische vertaling in: Tašraq, *Alle mesholim vun Dubner magi: gezmelt un ibersetzt fn zayne "Ohel Ya'aqov", "Qôl Ya'aqov", Kôkav miy-Ya'aqov", "Emet le-Ya'aqov" uñ "Sefer ham-middôt"*. New York: Hebrew publ. Comp., 1925. Met dank aan Emile Schrijver voor de referentie.

¹⁰ Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld het Poerimfeest, dat vorige maand gevierd werd. Ook daar staat het gedenken centraal: "De herinnering aan deze dagen moest levend gehouden worden: ze moesten worden gevierd door elke generatie en door elke familie, in iedere provincie en in iedere stad. Nooit mocht de viering van deze poerim-dagen bij de Joden in onbruik raken, en ook bij hun nakomelingen mochten ze niet in vergetelheid raken." (Esther 9:28)

In het Jodendom zijn vragen een belangrijk didactisch middel bij het gedenken. In de thuis-liturgie van Pesach, de zogenaamde Pesach Haggada, staan vragen centraal. Het jongste kind mag de belangrijke vraag stellen waarom deze avond anders is dan alle andere avonden. De vraag houdt de jonge kinderen bij de les en biedt een inleiding op het verhaal van de Uittocht, maar ook op de uitleg van de verschillende gebruiken bij de viering. Later op de avond worden vier zonen opgevoerd die model staan voor de manier van vragen van verschillende types kinderen: de verstandige, de kwaadwillende, de onschuldige en het kind dat niet kan vragen. Dit biedt een opening naar de unieke behoeften van vier verschillende types van kinderen, of eventueel hetzelfde kind, afhankelijk van de omstandigheden en de motivatie achter de vraag.¹¹ Het is duidelijk dat dit gebruik van vraag en antwoord essentieel anders is dan de manier waarop het in de protestantse catechismussen werd gebruikt.

Gemeenschap

Nog wat anders over de Pesach-viering. Belangrijk daarin is het gemeenschapskarakter, niet alleen de gemeenschap waar je deel van uitmaakt, maar ook de gemeenschap door de eeuwen. De uitdrukking “van generatie op generatie” waar professor Schrijver zijn lezing mee begon slaat daar ook op. In de Pesach haggada staat: In elke generatie zou iedereen naar zichzelf moeten kijken, alsof hij persoonlijk uit Egypte gekomen was, zoals we lezen “Zo gedenk *ik* wat de Heer voor mij gedaan heeft toen ik wegtrok uit Egypte.” (Exod. 13:8). Deel uitmaken van een gemeenschap, de kerk der eeuwen en de kerk van vandaag, is een essentieel onderdeel van traditieoverdracht. Lief en leed delen, samen leren, samen zingen, en samen vieren!

Tot besluit

Na een lange periode van een sobere preek- en catechese-traditie, kale kerken, en een afkeer van overdadige liturgische symboliek, zijn protestantse kerken zich door schade en schande bewust geworden dat het kind met het badwater was weggegooid. We kunnen niet zonder verbeelding, we kunnen niet zonder versiering, de kale leer is onverteerbaar, de naakte waarheid afschrikwekkend. En na onze vlucht uit wat we soms ervoeren als verstikkende gemeenschappen, zien we nu de nadelen van ons doorgeslagen individualisme en weten we de warmte van een gemeenschap weer te waarderen. En zeker wanneer het gaat om geloofs- en traditieoverdracht, kunnen we de gemeenschap niet missen.

Kunnen we in dat alles van Joden leren? En zo ja, wat? Zeker kunnen we leren van Joden en ik heb daarvan een aantal voorbeelden gegeven: de aandacht voor de praxis, het verbeelden, het vertellen, het gedenken, het vragen, en gemeenschapsvorming. Maar liever zou ik de vraag anders stellen, namelijk: wat kunnen we van elkaar leren? Voor mij valt dat ook onder de moed tot inclusiviteit waar de hoofdlesing mee afsloot. Want leren doe je van elkaar!

¹¹ <http://www.nik.nl/2017/03/pesach-brochure-5777/>